

*Клейменова Т. В.,  
кандидат філологічних наук, старший викладач  
кафедри української мови, літератури та методики навчання  
Глухівського національного педагогічного університету  
імені Олександра Довженка*

## ОБРАЗ ЖІНКИ НА ТЛІ ВОЄННОЇ ДІЙНОСТІ У ПОВІСТІ «ТАНОК СМЕРТІ» ІВАНА САДОВОГО

**Анотація.** У статті визначено особливості відтворення жіночих образів на тлі сповненої трагізму воєнної дійсності у повісті «Танок смерті» українського письменника Івана Садового. На прикладі доль своїх героїнь автор ствердив, що саме жінка є найбільш вразливою і беззахисною під час війни. Письменник акцентував увагу на внутрішньому світі, почуттях і переживаннях жіночих персонажів, що посилило драматизм повісті, її антивоєнне звучання.

**Ключові слова:** антивоєнна повість, тема війни, трагічний образ жінки, психологічний конфлікт, жіноча психологія, екзистенціалізм.

**Постановка проблеми.** Однією з провідних тем у зарубіжній літературі ХХ ст. є тема Першої світової війни та її впливу на долю людини (твори А. Барбюса, Р. Олдінгтона, Я. Гашека, Е. Гемінгвея, Е.-М. Ремарка). Події цієї війни висвітлено й у творчості багатьох українських письменників, зокрема В. Стефаніка, Марка Черемшини, О. Кобилянської, Б. Лепкого, О. Маковея, Катрі Гриневичевої, Д. Макогонна та ін.

Найбільш незахищеними під час війни були жінки і діти. Жінки, залишені на поталу ворогам, потерпали як фізично (насилля, поранення, загибель), так і морально (душевні хвороби, втрата моральних чеснот). Образ матері-мучениці, страдниці, жертви кривавого лихоліття, є чи не найпоширенішим у західноукраїнській прозі про Першу світову війну. До зображення жінок, які стали жертвами війни чи зазнали її негативного впливу, зверталися В. Стефанік (новели «Гріх (Думає собі Касіяниха...)»), «Діточа пригода», «Мати», «Марія»), Марко Черемшина (цикл новел «Село за війни»), Катря Гриневичева (збірка «Непоборні»), М. Колцуняк (повість «Проти хвиль») та ін. Ця тема знайшла відображення і в маловідомому художньому доробку Івана Садового (псевдонім Івана Федоровича Федорака (1890–1954) – письменника і педагога з Івано-Франківщини, депортованого радянською владою в 1947 р.). Він є автором п'єс і прозових творів, зокрема антивоєнної повісті «Танок смерті» (1937). Розкриття художніх особливостей творчості митця сприяє здобуттю більшої повноти відомостей про західноукраїнську літературу першої половини ХХ ст.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Творчість Івана Садового отримала схвальні відгуки Є.-Ю. Пеленського, І. Огієнка, М. Лімницького, Л. Ясінчука, які визначили її художню цінність, окремі риси індивідуального стилю митця. У незалежній Україні розкриттю ідейно-тематичної своєрідності та виховного потенціалу прози Івана Садового присвятили розвідки Т. Виноградник, Я. Гоян, І. Дідух. Однак зазначена у назві статті проблема не була представлена в наукових дослідженнях.

**Метою статті** є визначення особливостей характеротворення та ідейного навантаження жіночих образів у повісті «Танок смерті» Івана Садового.

**Виклад основного матеріалу.** У повісті «Танок смерті» відтворено життя покутського села під час Першої світової війни. У після-

слов'ї редакції видавництва «Українська бібліотека» у Львові (1937) було зазначено, що автор «...не силкується на фантазію, постатей своїх не черпає з уяви, а на сторінках своїх повістей записує життя, таке життя, в якому живуть сотні-тисячі тих, хто є правдивими «безіменними плугатарями» і яких сотні-тисячі захопив «танок смерті» й змів з лиця землі» [1, с. 143].

Головний конфлікт повісті «Танок смерті» – зіткнення мирних жителів покутського села Каркалівки із солдатами австро-угорської та царської армій, його наслідки для незахищеного і залишеного напризволяще західноукраїнського народу. Повість, написана майже через два десятиліття після війни, не поступається силою свого трагізму творам цієї ж тематики В. Стефаніка, Марка Черемшини, О. Маковея, О. Кобилянської та ін.

На повісті позначилися модерністські пошуки митця. Іван Садовий порушив екзистенційні питання буття людини, її життєвого вибору, духовної витримки, провини та відповідальності. У творі наявні мотиви відчуженості й абсурдності навколишнього світу, що відповідає модерністському письму письменників міжвоєнного періоду. Саме «світова війна підкреслила катастрофічність, беззахисність людського життя й огорнула відчаєм, жахом людину, загостривши цим відчуття ворожості світу. У результаті відбулося знецінення цінностей, життя втратило логічність, зміст, сенс, віру, сутність» [2, с. 39]. Іван Садовий відтворює дійсність через внутрішнє «я» персонажа, акцентує увагу на кризових ситуаціях у житті людини, що перебуває в zdeформованих війною обставинах, у станах розсіювання ілюзій, руйнування ідеалів. Згідно з екзистенційними світоглядними засадами, війна сприймається у творі абсурдом, хаосом, що прагне знищити людину.

Незважаючи на те, що у центрі повісті «Танок смерті» є образ народного вчителя, «...який у тяжких історичних хвилинах, з нараженням власного життя, умів боротися і працювати для нації» [3, с. 9], Іван Садовий виводить також яскраві, хоча й переважно епізодичні жіночі образи. Зображені на тлі воєнної дійсності, вони є трагічними і посилюють драматизм твору. Героїні повісті – сільські жінки різного віку і соціального статусу, однак їх поєднують страждання і родинні драми, яких вони зазнали в екстремальних умовах війни.

Зокрема через показ божевілля жінки-матері Миронючки, викликаного жорстоким убивством австрійськими жандармами її єдиного сина Юрка, безпідставно звинуваченого у зраді, Іван Садовий узагальнив і передав страждання всіх матерів, які за війни втратили своїх дітей. Страшне горе матері автор відтворив за допомогою порівнянь, які вказують на силу її емоцій і почуттів, ліризують оповідь, викликають у реципієнта співчуття: «махала в повітрі руками, мов підстрелений птах», «впала серед дороги, мов нежива», «бігла проти Півторана й жандарма, наче нічний метелик на світло» [4, с. 470–472] тощо.

Часові екскурси, що здійснюються за допомогою засобу кінотехніки (екранного кадру), введення в художній текст ретроспекцій (пригадування головним персонажем, учителем Вороном, недавніх

подій і вражень мирного часу) поглиблюють контраст між минулим і сучасним, увиразнюють фатальний вплив пережитого страшного лиха на особистість і долю жінки-матері: «Ворон сперся на вікно й заплющив очі. Наче на екрані виринав в його уяві постать Миرونючки. Розсудлива, привітна, вирозуміла. Завжди в чистенькій сорочці, в чорній горботці домашньої роботи. Та жінка була якась інша від каркалівських жінок. Юрко згуста занедбував роботу на полі й коло хати, бо ходив до міста то в справі дозволу на виставу, то в справі якогось фестину. Вона ж не лаяла сина за безділля, як то звично водиться між матерями-селянками. Навпаки! Вона пособляла йому. Вона сама заступала його в роботі. А тепер та сама жива і добра Миرونючка, яку шанувало село, бігає вночі дорогами й сіє жах...» [4, с. 483]. Жінка у своєму божевіллі рятується від абсурдної воєнної дійсності, що так безглуздо забирає життя. У її хворобливій уяві син живий і незабаром судитиме своїх катів.

Ще один трагічний жіночий образ у творі – молода селянка Горпина, яка вчинила суїцид. Її трагедії можна дати екзистенційне тлумачення. На думку А. Камю, рішення покірності з життям – це визнання того, що воно для людини зробилося беззмістовним, абсурдним, а сама людина стала «сторонньою» щодо світу й інших людей [5, с. 26]. Горпина, згвалтована москалями, не може пережити сорому. Вагітність приносить жінці ще більше душевних страждань, спонукає ховатися від людей. Горпина опиняється в межовому стані безвиході, бо не бачить перспектив подальшого подружнього життя. Це наводить її на думку про самогубство: «Така неслава... Такий сором на ціле життя... Заподію собі смерть! Я ж маю чоловіка» [3, с. 508].

У творі драматизм подій посилюється завдяки введенню голосіння матері над померлою донькою, яскравих деталей або подробиць у мову персонажів, стислі зауваження яких є об'єктивною оцінкою певного явища. Це слова селянки Школючки коло застиглого тіла нещасної жінки: «Вона ждала дитини... Пропали дві душі...» [4, с. 547].

Порушена письменником проблема морального обличчя жінки під час війни, пов'язана з проблемою зрадництва (родини й батьківщини), детально розкривається на образі молодої дружини правника Наталки Дорошихи. Повесть «Танок смерті» засвідчує творчий розвиток митця в напрямі психологізації персонажів. Незважаючи на моделювання традиційної теми кохання шлюбної жінки до іншого чоловіка, авторові вдалося майстерно передати жіночу психологію.

Життєва драма Наталки, на відміну від трагедії Горпини, ускладнюється тим, що вона закохалась у російського офіцера Вахнянова, запеклого шовініста, який зневажає українську мову і народ. Внутрішній конфлікт героїні пов'язаний із боротьбою супротивних почуттів: патріотизму і бажання особистого щастя, ненависті й закоханості. Психологічний конфлікт, у свою чергу, зумовив глибоке проникнення у складний внутрішній світ жінки, мотивував логіку її поведінки.

У портретній характеристиці Наталки автор художніми деталями підкреслив її молодість і красу, даючи читачеві ключ до розуміння поведінки жінки: «Хто її знав, ніколи б не сказав, що вона заміжня. Її струнка постать та молодеча свіжість нагадували ранок весни»; «Була розкішна. Рум'яніці й збентеження додавали їй небуденної краси. Нагадувала якусь пильну, заховану від вітрів і спеки, принадну ружу» [4, с. 509]. Наділений зовнішньою красою і Вахнянов. Однак у його портреті, поданому в епізоді знайомства офіцера з Наталкою, автор акцентує увагу на очах, погляді, що дозволяє зрозуміти дійсні наміри і вплив офіцера на психологію жінки: «Його погляд був такий, що міг полонити найтвердіше серце... Вахнянов забувся зовсім, він пожирав її своїми чорними проникливими очима. Дорошиха чула на собі його погляд, але не мала відваги піднести на нього своїх очей. Їй здавалося, що Вахнянов придавлює її своїм палким зором до якоїсь стіни» [4, с. 494]. Така портретна деталь, як очі, є вагомою в зобра-

женні почуттів, допомагає письменникові виразити глибокі приховані емоції персонажа, а читачеві – усвідомити ідейний задум автора.

Наталка розуміє, що своїми почуттями до російського офіцера вона зраджує не лише чоловіка, який боровся за визволення України серед Січових стрільців, а й рідний край, що потерпав від знущань таких вояків, як Вахнянов. Розмова з Горпиною, яка розповідає про своє горе, викликає в душі української інтелігентки глибоку неприязнь до російських солдатів і Вахнянова: «Ненавиділа москалів цілою душею. Перед її уявою виринув Вахнянов. Здрігнулася цілим тілом. Зненавиділа і його» [4, с. 508]. Однак наполегливість вродливого офіцера, його пристрасні зізнання не могли залишити вразливу Наталку байдужою. Захопившись Вахняновим, вона втрачає внутрішню рівновагу, світ героїні з реальної площини трансформується в уявно-навіяну. Жінка «бачила перед собою вимріяного лицаря в однострою російського офіцера» [3, с. 520], не помічала контраст між зовнішністю Вахнянова і його внутрішнім світом, негативно реагувала на застереження подруги Конрадихи.

Значну увагу у творі Іван Садовий зосереджує на позасвідомих виявах психіки – передчуттях, видіннях, снах, які відтворюють глибину переживань персонажа, передують подіям, переломним у його житті, є символічними.

Віддзеркаленням подальших подій є сон Наталки Дорошихи, у якому вона, рятуючись від козаків, що уявляються жінці в образах диких звірів і страшних потвор, приймає допомогу від Вахнянова. Стоячи на самому вершечку гори, офіцер у Наталчиному сні подає їй ливну, яка опускає її в безодню. Сон є попередженням для жінки не довіряти Вахнянову, відбиттям страждань і трагічної долі Наталки. Прикметно, що символи прірви, безодні відтворюють домінуючі настрої українців часів Першої світової війни, а саме: розчарованості, тривожності, передчуття смерті, і водночас увиразнюють екзистенційні питання місця людини у світі та доцільності й мети її існування.

Із позицій екзистенціалізму ілюзорне кохання Наталки до Вахнянова можна розглядати як спробу втекти від чужого їй, збуреного війною світу, позбутися страху за власне життя й самотності, бути щасливою всупереч життєвим обставинам. Перебування Наталки на екзистенційній межі між життям і моральною загибеллю, відчуження героїні, небезпека, що чекає на неї, підкреслюються образом-символом «прірва» в цитованому дискурсі Конрадихи: «Моя подруга Дорошиха стоїть над прірвою, а, може, вже і впала в неї коміть головою» [4, с. 527]. Лише звістка вчителя Ворона про те, що Вахнянов має в Росії дружину й дітей, сприяла «розсіюванню», мовою екзистенційних термінів, нещирості, «прозріванню» Наталки, немов пробудила її з солодкого забуття, розвіяла ілюзії, змусила визнати примарність почуттів до офіцера і власну легковажність у складний для краян час: «Я хвилину забулася, бо приголомшила мене фальшива краса якогось московського вітрогона...» [4, с. 544].

Основною проблемою екзистенціалізму є онтологічна, буттєва проблема людини, питання духовної кризи, у якій опиняється особистість, і того вибору, який вона робить, тобто права лише самим індивідуумом визначати шляхи власного розвитку, морального самовдосконалення. Розглядаючи у повісті проблему призначення й місця людини у світі, Іван Садовий поділяє бачення її В. Стефаніком, який у своїх творах «...розкриває не лише трагедію духовного спустошення, а й полишає героєві право вибору» [6, с. 466]. Вибір у випадку героїні «Танку смерті» є підтвердженням незнищенності людяності й моральності. Здавалось би морально надламана, самотня, незахищена жінка не здатна на рішучі дії. Однак детально змальовані відчуття, думки, рефлексії Наталки і пов'язані з ними подальші події переконують читача, що цей характер значно багатогранніший, ніж здається на перший погляд.

Причину своїх душевних мук і трагедії Наталка, подібно до Горпини, а також до Касіяних з новели В. Стефаніка «Гріх (Думає собі Касіяних...)», шукає в собі, не виправдовуючись при цьому обставинами. Все ж жінка обирає шлях духовного зростання, вирішує спокутувати провину перед кривими і чоловіком. Так письменник проводить спільну з екзистенціалістами, зокрема Ж. – П. Сартром, ідею індивідуальної відповідальності людини за все, що з нею відбувається, адже екзистенціалізм «відає кожній людині у володіння її буття і покладає на неї повну відповідальність за існування» [7, с. 123]. Героїня Івана Садового переходить лінію фронту й опиняється серед Січових стрільців. Смерть Наталки від тифу на руках у чоловіка є фіналом її страждань, покаранням і виправданням гріха перед Батьківщиною.

**Висновки.** На прикладі нещасливих долі своїх героїнь Іван Садовий ствердив: саме жінка є найбільш вразливою і беззахисною за війни перед моральними і фізичними випробуваннями. Розкриваючи жіночі образи повісті «Танок смерті» на тлі сповненої трагізму воєнної дійсності, письменник акцентував увагу на їх внутрішньому світі, почуттях і переживаннях, розглянув філософські (екзистенційні) питання перебування людини у ворожому їй середовищі (воєнних умовах), на межі життя і смерті, фізичної (Горпина) чи моральної (Наталка Дорошиха), у критичних станах самотності, страху, безвиході, відчаю. Автор змусив читача замислитись над проблемами морального обличчя жінки за війни, насилля над нею, трагізму матері, яка змушена ховати вбитого сина, кохання і ненависті, зрадництва, життєвого вибору та ін. Уведення трагічних жіночих образів, відтворення їх складного внутрішнього світу посилює драматизм повісті та загострило її антивоєнне звучання.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в окресленні типології жіночих образів в українській антивоєнній прозі першої половини ХХ століття.

#### *Література:*

1. Садовий І. Танок смерті: повість. Львів: Укр. бібліотека, 1937. 144 с.
2. Коссаєв Е. Екзистенціалізм в філософії і літературі. Москва: Політиздат, 1980. 360 с.
3. Лист адміністрації видавництва «Українська бібліотека» до Б. Заклинського. Львів, лютий, 1937 // Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. Ф.48, од. зб. 69. Арк. 9.

4. Садовий І. Безіменні плугатарі: повісті, п'єси / упоряд. та передм. Т. Виноградника. Київ: Веселка. Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 591 с.
5. Камю А. Миф о Сизифе: Ессе об абсурде. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. Москва: Политиздат, 1990. 415 с.
6. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.: підруч. для студ. вищих навч. закл.: у 2 кн. / Гнідан О., Семенюк Г., Гаєвська Н. та ін.; за ред. О. Гнідан. Київ: Либідь, 2005. Кн. 1. 2005. 624 с.
7. Філософія: навчальний посібник / Л. Губерський, І. Надольний, В. Андрущенко та ін.; за ред. І. Надольного. 7-ме вид., стер. Київ: Вікар, 2008. 534 с.

#### **Клейменова Т. В. Образ женщины на фоне военной действительности в повести «Танец смерти» Ивана Садового**

**Аннотация.** В статье определены особенности воссоздания женских образов на фоне трагической военной действительности в повести «Танец смерти» украинского писателя Ивана Садового. На примере судеб своих героинь писатель показал, что именно женщина наиболее уязвима и беззащитна во время войны. Автор акцентировал внимание на душевном мире, чувствах и переживаниях женских персонажей, что усилило драматизм повести, ее антивоенное звучание.

**Ключевые слова:** антивоенная повесть, тема войны, трагический образ женщины, психологический конфликт, женская психология, экзистенциализм.

#### **Kleymenova T. The woman's image of war reality in the novel "The Dance of Death" by Ivan Sadovyi**

**Summary.** The peculiarities of female images reproduction on the background of the tragedy of war reality in the novel "The Dance of Death" by the Ukrainian writer Ivan Sadovyi were determined in the article. On the example of his heroines' fates, the writer stated that it is the woman who is the most vulnerable and defenseless in war. The writer focused on the female images' spiritual world, feelings and experiences that intensified the drama of the novel, its anti-war description.

**Key words:** anti-war novel, the war theme, tragic female image, psychological conflict, woman psychology, existentialism.